

ӘОЖ 10.79

¹Б.А. Сериев*, ²И.С. Амреева¹І. Жансүгіров атындағы мемлекеттік университеті, заң факультетінің мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.к., Қазақстан, Талдықорған қ.²І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің 2-курс магистранты, Қазақстан, Талдықорған қ.

*E-mail: seriev_bolat@mail.ru

Сот талқылауын қысқартылған тәртіпте жүргізу туралы

Мақалада сот талқылауының қысқартылған тәртіпте жүргізілуінің рөлі мен мазмұны, мәні жайлы айтылған. Жеделдетілген өндіріс институты қылмыстық процестің бастауларының негіздеріне қайшы келмейді, бұған қоса қысқарту, іс бойынша басты сот талқылауы сағасында өндірісті жеделдету, нақтырақ айтқанда, сот тергеуін қысқартуға мүлдем жол берілмейді деп айтуға болады. Іс бойынша өндірістің тез жүргізілуі іс үшін маңызы бар барлық мән-жайларды жан-жақты, толық, объективті зерттеуіне қарсы болмауы керек және болуы мүмкін емес.

Түйін сөздер: сот талқылауы, қысқартылған тәртіп.

B.A. Seriev, I.S. Amreeva

Trial conducted in short order

The paper considers the role of the judicial proceedings conducted in short order. Expedited not contrary to the principles of criminal procedure, and the reduction of the acceleration of the proceedings in the main stage of the proceedings, namely the reduction of the judicial investigation, absolutely not be tolerated. The rapidity of the proceedings can not and should not be at the expense of comprehensiveness, completeness, objectivity, examining all relevant to the circumstances of the case.

Keywords: trial, reduced order.

Б. А. Сериев, И. С. Амреева

Судебное разбирательство, проводимое в сокращенном порядке

В статье рассмотрены роль и содержание судебного разбирательства, проводимого в сокращенном порядке. Ускоренное производство не противоречит основным началам уголовного процесса, при этом сокращение, ускорение производства по делу в стадии главного судебного разбирательства, а именно сокращение судебного следствия, категорически является недопустимым. Быстрота производства по делу не может и не должна противопоставляться всесторонности, полноте, объективности исследования всех, имеющих значение для дела обстоятельств.

Ключевые слова: судебное разбирательство, сокращенный порядок.

ҚР қылмыстық іс жүргізу кодексімен сот тергеуін толық көлемде, яғни жалпы тәртіп бойынша жүргізумен қатар, сот тергеуінің қысқартылған тәртібі қарастырылған. Мұндай ерекше тәртіп ҚР ҚІЖК-нің 363-бабымен

реттеліп, «Істің қысқартылған тәртіппен сотта талқылануы» деп аталынған. Баптың атауы оның мазмұнымен толық сай келмейді, себебі бапта сот тергеуінің қысқартылған тәртібі туралы айтылған. Баптың мағынасы бойынша, сот

талқылауының басқа барлық бөліктері, нақтырақ айтқанда, басты сот талқылауының дайындық бөлімі, соттағы жарыссөз, сотталушының соңғы сөзі, үкім шығару толық көлемде және жалпы тәртіппен жүргізіледі.

ҚР ҚІЖК-нің 363-бабының новелласы жаңалық болып табылмайды. 16 қазан 1924 жылғы РСФСР ҚІЖК-нің 282-бабының редакциясымен де сот тергеуінің қысқартылған тәртібі қарастырылған. Аталған баптың мазмұны былай бекітілген: «Егер айыпталушы айыптау қорытындысында баяндалған мән-жайлармен келіскен болса, оған тағылған айыпты мойындаса және іс бойынша түсінік берсе, сот әрі қарайғы сот тергеуін жүргізбей-ақ тараптардың жарыссөзін тыңдауға көше алады» [63, С. 171].

Бірақ та Одақтас республикалардың және Кеңес КСР қылмыстық сот өндірісінің негіздері қабылдануы кезінде заң шығарушы аталған ережеден толық бас тартты және бұл негізсіз болған жоқ. Мұндай норма одақтас республикалардың қылмыстық іс жүргізушілік кодекстеріне, сонымен қатар 1959 жылғы Қазақ КСР қылмыстық іс жүргізу кодексіне енгізілген жоқ.

Сот тергеуінің қысқартылған тәртібі – жеңілдетілген не болмаса жинақталған, жеделдетілген қылмыстық өндірістің бір түрі. Жеңілдетілген өндіріс институтының қылмыстық процестің тиімділігін арттырудың маңызды тәсілдерінің бірі болып танылатынын атап айту қажет. Ол туралы процессуалист ғалымдар бірнеше мәрте айтқан [64, С. 18; 65, С. 8-10; 66, С. 23; 67, С. 11-12].

Р.Д. Ашировтың пікірінше, жеңілдетілген өндіріс ретінде заңшығарушымен бекітілген істің қозғалуының процессуалдық тәртібін түсіну керек. Бұл бекітілген процессуалдық тәртіпке келесідей нысандар тән: жалпы өндіріс тәртібінен қысқа мерзімді алу, жекелеген сатылардың жоқтығы, жеңілдетілген процессуалдық форма. Бұған қоса мұндағы жеделдетілген өндірістің нысанының барлығы бір мезетте көрініс табуы мүмкін не болмаса әрқайсысы жеке-жеке. Сол себепті де, жеделдетілген өндіріс болып, нысандардың барлығымен қамтылып, сипатталған немесе қысқартылған уақыт, жекеленген сатылардың болмауы, жеңілдетілген процессуалдық форма деген нысандардың ең болмаса біреуін қамтыған өндіріс танылады [68, С. 72].

«Оңайлатылған қылмыстық өндіріс – бұл істі қысқартылған тәртіпте қарау мен жекелеген

сатылардың болмауы тән заңмен бекітілген істі қарау тәртібінің, сонымен қатар оны оптимизациялау мақсатында жекелеген процессуалдық институттар мен нормаларды алып тастау процедурасы. Жеңілдетілген сот өндірісінің мақсаты болып, сот өндірісі процедурасын тездету мен жеңілдету мүмкіндігі, рационализация болып табылады [69, С. 154].

Біздің республикамыздың әрекет етуші заңында жеке айыптау істері (мұнда алдын ала тергеу сатысы жүзеге асырылмайды) бойынша жеңілдетілген өндіріс модельдері қарастырылған. Сонымен қатар алдын ала тергеу әрекеттерін жүргізу міндетті емес істер бойынша анықтау жүргізілетін істер (бұл формаға кейбір жеңілдетілген процессуалдық форма және өндірістің қысқартылған уақыты тән). Біздің ойымызша, жеке айыптау істері бойынша өндірісті жеңілдетіп және тездетіп жүргізуге болатын сияқты, анықтау нысанында алдын ала тергеу жүргізілетін істер бойынша да өндірісті жеңілдеткен түрде жүргізуге болады. Сонымен қатар бұл қылмыстық сот өндірісінің оптимизациялану мүддесіне қызмет етеді.

Сол себепті де қылмыстық процестің негізгі бастамаларына қарама-қайшы келмеген жағдайда, әділсоттылық кепілін, айыпталушының заңды мүдделері мен құқықтарының процессуалдық кепілдіктерін жеткілікті түрде толық қамтамасыз ету шартын сақтаған жағдай да ғана, өндірістің жеделдетілген институты қылмыстық процестің тиімділігін арттыру тәсілі болып табылады.

Бұл аталған шарттарға сот тергеуінің қысқартылған тәртібі сияқты жеделдетілген өндіріс нысаны сай келе ме, деген сұрақ туындайды. Әрекет етуші қылмыстық процессуалдық заң бойынша сот тергеуінің қысқартылған тәртібінің мәні келесіде:

1. Сот тергеуінің қысқартылған тәртібінің ауырлығы орташа және үлкен емес қылмыстар туралы істер бойынша ғана қолдануға жол беріледі.

2. Істі қысқартылған тәртіпте қарауға болады, тек келесідей шарттар бар болғанда ғана:

а) сотталушымен өз айыбын толық көлемде мойындаған жағдайда, сонымен қатар талап арыз арқылы тағылған талаптарды мойындаған жадайда да;

б) сот өндірісіне дейінгі кезеңдерде қылмыстық процесс қатысушыларының құқықтарына қысым жасаумен байланысты ҚР ҚІЖК-мен бекітілген тәртіпті бұзу анықталмаса;

в) қылмыстық процеске қатысушылармен іс бойынша жиналған дәлелдемелердің іске қатыстылығы білдірілмесе;

г) қылмыстық процеске қатысушылармен олардың сот отырысында зерттелуін талап етпесе.

3. Сот тергеуінде дәлелдемелерді жинау мен зерттеуге бағытталған тек екі сот әрекетін жүргізу қарастырылған, олар – сотталушыдан жауап алу және жәбірленушіден жауап алу.

4. Сот үкімі басты сот талқылауындағы сот отырысында зерттелеген, сонымен қатар анықтау өндірісі барысында алынған және де тараптар дауға салмаған дәлелдемелерге негізделеді (ҚР ҚІЖК 311-бабының 3-тармағы).

Сот тергеуінің бұл жаңа тәртібі әділ соттылықты жүзеге асыру кезінде сотпен ұстануға тиісті талаптарға сай келе ме? Мұндай тәртіп негізсіз айыптаудан қорғануды қамтамасыз ете ме? Заңдылықтың қатаң сақталуына ықпалын тигізе ме? Сондай-ақ соңында қылмыстың алдын алуға, құқықтық сыйлауды қалыптастыруға көмегін тигізе ме?

Жоғарыда осы көрсетілген сұрақтарға «иә» деп жауап берген жағдайда ғана, істі қысқартылған тәртіпте сотта қарау барысында ҚР ҚІЖК-нің сегізінші бабында бекітілген қылмыстық процестің міндеттерін шешуге мүмкіндігі бар.

Бұл туындаған сұрақтарға жауап беру үшін шағын талдау жүргіземіз.

Біріншіден, қысқартылған тәртіпте қараудың пәні болып, негізінен, қылмыстық істің сотқа дейінгі өндірісі анықтау нысанында жүргізілген істер танылады. Сотқа дейінгі өндірістің бұл нысанына келте, жеделдетілген элемент сай екендігін атап айту қажет. Мұны анықтаудың қысқартылған он күндік мерзімі көрсетіп тұр. ҚР ҚІЖК-нің 286-бабының 1-бөлімінде, ҚР ҚІЖК-нің 117-бабына сай дәлелдеу пәніне кіретін анықтау кезінде дәлелденуге тиісті мән-жайлардың тізімі толық көрсетілмеген. Сонымен, заң айыпталушының жауаптылығы мен сипатына ықпал ететін, оның жеке тұлғасын сипаттайтын, жасалаған қылмыстың зардабын сипаттайтын, қылмыстық әрекетті жоққа шығаратын мән-жайларды, қылмыстық жауаптылықпен жазадан босатуды тудыратын маңызды мәселелерді сөзсіз қалыптастыруды талап етпей отыр. Ал объективті шындықты орнату қағидасына сай, қылмыстық іс бойынша әрбір қорытынды шешім процесті жүргізуші орган немесе лауазымды тұлғамен тек іс бойынша дәлелдеу пәніне кіретін

барлық мән-жайларды толық анықтағаннан кейін ғана қабылдануы тиіс.

Анықтау жүргізудің бұл түрі бойынша өз ойын білдіре отырып, Л.Ш. Берсугуров былай деп жазады: «Яғни, қылмыс жасағаны үшін сезіктелген тұлғаны ұстау үшін негіздер мағынасында «Куәгерлер, сонымен қатар жәбірленушілер тұлғаға қылмыс жасаушы ретінде тура көрсеткен кезде» бұл толық көлемде дұрыс болып көрінеді. Бірақ та бұл ереже іс бойынша жеделдетілген өндірісті жүргізу мүмкіндігін берген жағдайда, кәдімгі анықтау өндірісі кезінде жүргізілуге міндетті кейбір жекелеген процессуалдық моменттер қалып қояды. Бұл өз кезегінде, айыпталушы мен сезікті тарапынан өздерінің құқықтары мен мүдделерін қорғау мүмкіндіктері мен шарттарының қысқартылуынан тергеушіге кең көлемдегі құзырет берілетінін білдіреді» [70, С. 16].

Сот тергеуінің қысқартылған тәртібі өз кезегінде жоғарыда келтірілген мән-жайлардың орнатылуын болжамай қоймай, олардың орын алу мүмкіндігін де қарастырмайды. Өйткені бұл үшін жәбірленуші мен сотталушыдан сот тергеуі кезінде жауап алу арқылы алынған фактілі деректер жеткіліксіз. Сотталушының жеке тұлғасын сипаттайтын, оның жауаптылығының сипаты мен деңгейіне ықпал ететін мән-жайлар сияқты мәліметтерді зерттеуге, яғни жаза тағайындау кезінде тікелей ескерілуге тиісті мәліметтерді зерттеуге бекітілген шектеулер, үкім бойынша тағайындалған жазаның сотталушы тұлғаға қатысты сәйкес тағайындалмағанына алып келуі мүмкін.

Ал бұл ҚР ҚІЖК-нің 414-бабына сай, бірінші инстанция соты үкімінің өзгертілуіне не болмаса алынып тасталу негіздерінің бірі болып танылады. Екіншіден, қылмыстық іс бойынша анықтау жүргізілу кезінде, жәбірленушіден (куәдан) тек ҚР ҚІЖК-нің 286-бабының 6-бөлімінде көрсетілген жағдайларда ғана жауап алынады. Басқа жағдайларда жәбірленуші мен куәгерлерден сұрау алу нәтижесі анықтама толтырумен жүргізіледі. Анықтамада бұл тұлғалардың қылмыс туралы ақпаратты білу деңгейі мен сипаты көрсетіледі. Анықтау өндірісін жүргізу кезінде өзге тергеу әрекеттерін жүргізуге рұқсат беріп, нәліктен заң шығарушымен жауап алу сияқты маңызды тергеу әрекетін сұрау жүргізумен алмастырғаны түсініксіз, оған қоса сұрау алудың нәтижесін анықтамада бекітуге рұқсат еткен. Бұл күмәнді құжат жәбірленуші

мен куәнің хабарламасын сөзбе-сөз бекітуді талап етпейді, демек, қажеттілігі бойынша интерпретациялануы мүмкін ақпараттың шындыққа сәйкестілігіне кепіл жоқ. ҚР ҚІЖК-нің 126-бабының бірінші бөлімінде: «Іс жүзіндегі деректер іс жүргізу іс-әрекеттерінің хаттамаларында көрсетілгеннен кейін ғана дәлелдеме ретінде пайдаланыла алады» делінген, демек, анықтамада келтірілген мәліметтер қандай деңгейде және қалайша дәлелдемелер ретінде қолданылуы мүмкін?

ҚР ҚІЖК-нің 311-бабының үшінші бөлімінің редакциясы сот тергеуінің қысқартылған тәртібінде сот үкімін анықтау өндірісінде жиналған, алынған дәлелдемелерге және оларға сотта тараптармен қарсылық келтірілмесе негіздеуге рұқсат етеді. Жоғарыда айтылғандарды ескере келе келесідей қорытындыға келуге болады: қысқартылған тәртіпте істі сотта қарау кезінде сот үкімін дәлелдеме ретінде қолданылуға болмайтын фактілі деректерге негіздейді. Мұндай сипаттағы фактілі деректер сотта зерттелмейді, ал бұл өз кезегінде сот тергеуінің туралығы мен тікелей жүзеге асырылу қағидасына қарсы келеді. Аталған қағида іс бойынша тек соттың жеке өзі және тікелей сот отырысында іс бойынша барлық дәлелдемелерді зерттеуі тиіс және осы зерттеудің нәтижесінде пайда болған өзінің тұжырымдамасы негізінде дәлелдемелердің шындыққа сай келуі туралы, қылмыстың жасалғандығының дәлелденгені және сотталушының кінәлілігі немесе кінәлі еместігі туралы қорытынды жасауы тиіс. Сот тергеуінің тікелей жүзеге асырылу қағидасы сот талқылауы үшін маңызды ережені анықтайды. Егер олар сот отырысында сотпен тексерілмеген болса, ол ережеге сай үкімнің негізіне алдын ала тергеу құжаттары басшылыққа алынбайды.

Үшіншіден, сот тергеуінің қысқартылған тәртіпте жүргізілуі туралы сұрақты шешу барысында, сотталушының өз кінәсін толық көлемде мойындау фактісі басты назарға алынады. Сонымен, сотталушының өз кінәсін толық мойындауына «дәлелдемелер ханшайымы» рөлі беріледі. Сотталушының мойындауын жамыла отырып, сот процестің мүдделі қатысушысы болып табылатын және дәлелдемелердің әрі қарай зерттелуінен бас тартқан жәбірленушіден жауап алумен шектеледі. Бұл, яғни сот тергеуінің қысқартылған тәртіпте жүргізілуі, ҚР Конституциясының 77-бабында бекітілген қылмыстық іс жүргізудің басты, маңызды

қағидаларының бірі – кінәсіздік презумпциясы қағидасының бұзылуын білдіреді. Аталған маңызды қағиданың ережесінің біріне сай: «Айыпталушының кінәлілігіне сейілмеген күдік оның пайдасына түсіндіріледі. Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңын қолдану кезінде пайда болған күмәндар да айыпталушының пайдасына шешілуі тиіс». Қарастырылып отырған тәртіпте кінәсіздік презумпциясы өзінің қарама-қайшы ұстанымына айналды, яғни сотталушының өз кінәсін мойындау шындығының презумпциясына, мұнда айыпталушы өзінің кінәлілігін дәлелдейді.

Әрине, сотталушыға жасаған әрекеті үшін қудаланып, айыпталуы үшін дәлелдеуді анықтау мақсатында сотталушының өзінің кінәсін мойындауы өте маңызды, дегенмен де тек сотталушының өзінің кінәсін мойындауы оны кінәлі деп тану туралы сұрақтың шешілгенін білдірмейді.

Айыпталушының өз кінәсін мойындаудың дәлелдемелік маңызының шамадан тыс бағалануы, сотпен қате жіберу қаупін туғызады.

Сотталушының өз айыбын мойнына алуына байланысты сот тергеуін қысқарту, бұл мойындаудың дәлдемелік маңыздылығы асыра бағаланып, басқа дәлелдемелер қатарындағы оның рөлі негізсіз кеңейтілетінін білдіреді. Бұл сотпен үкім шығару кезінде дәлелдемелерді бағалауда жағымсыз көрініс береді. Сотталушының өз айыбын мойнына алуы қылмыстық іс бойынша жалғыз және шешуші дәлелдеме бола алмайды. Сот практикасы сотталушының жалған түрде өз кінәсін мойнына алудың көп жағдайын басынан өткерді. Жалған түрде кінәні мойындаудың ниеттері әртүрлі болады [71, С. 125].

Құқықтық мемлекетің қалыптасуы барысында кінәсіздік қағидасының мағынасы туралы айта отырып, К.А. Бегалиев былай деп белгілейді: «Тоталитарлық қоғамда «айыптау бағыты» көптеген заңдылықтың бұзылуы және сот қателіктерімен байланысты. Құқық қорғау және сот органдарымен қылмыстық сот өндірісінде кінәсіздік презумпциясы қағидасының қатаң түрде сақталуы азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарының қорғалуына ықпалын тигізеді, оларды негізсіз қылмыстық жауаптылыққа тартудан сақтайды, қорғайды және де соңында Қазақстан Республикасының демократиялық, құқықтық мемлекет болып қалыптасуына септігін тигізеді» [72, С. 54].

Сот тергеуінің қысқартылған тәртіпте жүргізілуіне қарсы болған И.Д. Перлов былай деп көрсеткен: «Сотталушының өз кінәсін мойындауына не болмаса мойындамауына байланысты маңызды сұрақ шешіледі. Ол – жалпы сот тергеуін жалғастыру керек пе не болмаса одан бас тарту қажет пе? Сотталушының өз кінәсін мойындауына мұндай құрылымдағы сот процесіне ерікті не еріксіз түрде үлкен мағына беріледі; ол сот пен сот тергеуі барысында басқа дәлелдемелерге қарағанда мықты күшке ие тексеріліп зерттелген басқа дәлелдемелермен салыстырылып қайта бағаланады да, кәдімгі дәлелдемелердің күшіне ие болады.

...Сот, сот талқылауына қатысушы тараптар тергеу органдары сияқты өздерінің процессуалдық қаруларын «шүбәсіз, шыннайы» дәлелдеменің алдындағындай, себебі сотталушының берген жауабының, жалпы өз кінәсін мойнына алған сотталушының жауабының дәлелдемелік күшін кез келген тұрғыда қайта бағалау шындығында сотпен жіберілетін қателіктерге алып келуі мүмкін және де алып келеді» [73, С. 60].

Төртіншіден, ҚР ҚІЖ-нің 363-бабының үшінші бөлімінде былай делінген: «Істі сотта талқылаудың қысқартылған тәртібі сотталушы мен жәбірленушіден жауап алудан тұрады. Сот жарыссөзі және қаралған істі аяқтау осы Кодексте белгіленген ережелер бойынша жүзеге асырылады. Қысқартылған сот талқылауы он күн мерзімде аяқталуға тиіс, ерекше жағдайларда бұл мерзім судьяның дәлелді қаулысымен ұзартылуы тиіс». Бұдан шығаратын қорытынды – сот тергеуі барысында толық көлемде жүргізілуге тиісті өзге процессуалдық әрекеттер, істі сотта қысқартылған тәртібінде қарауды жүзеге асыру барысында жүргізілмейді. Нақты осынысымен сот тергеуін тағайындау құнсызданады. Мұндай сипаттағы сот тергеуінде істің мәні бойынша фактілі мән-жайлар толық зерттелмейді және қылмыстық сот өндірісінің істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу қағидасы бұзылады.

Мұның барлығы соттың қызметін бос формальды қалыпқа түсіреді, жүргізілген анықтау әрекеттерінің нәтижесін көшіре отырып, әділсоттылықпен ешқандай байланысы болмайды.

Істі сотта қысқартылған тәртіпте қарау процесі тек айыптау үкімін шығаруды шамалайтынын байқайық, демек, тұлғаның кінәсіздігінің

мүмкіндігі туралы сұрақ мүлдем талқылануға жатпайды.

Нәтижесінде, істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу қағидасына екі рет соққы тиеді: біріншісі – анықтауды жүргізу кезінде; екіншісі – сот тергеуінің қысқартылған тәртібінде жүзеге асырылу кезінде.

Ситуацияны күрделендіріп көрейік: сотталушы қылмыстық істі оның қатысуынсыз қарауды жүргізуі туралы өтініш жазады. ҚР ҚІЖК-нің 315-бабының екінші бөліміне сай, сотталушы болмағанда істі талқылауға, егер ол (сотталушы) ауырлығы шағын қылмыс жасаған үшін (яғни, бұл қысқартылған сот тәртібінде қарауға мүмкін іс) айыпталған болса жол беріледі. Ал егер де сотталушы ҚР ҚК-нің 109-бабында көрсетілген негіздер бойынша айыпталған болса, яғни денсаулыққа қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде жасалған қасақана ауыр зиян келтірсе, істі сотта қарау кезінде сот тұлғаның кінәлілігіне қатысты қандай дәлелдемелерге сүйенеді? Анықтау өндірісінің өте қысқа мерзімін (он күн), анықтаушының жұмысының көптігін және де субъективті себептерге жатқызуға болатын өзге де бір қатар себептерді ескере отырып, қылмыстық істің құжаттары, ең дұрысы мынадай дәлелдемелермен қамтылуы тиіс: оқиға болған жерді қарау хаттамасы, сезікті ретінде жауапқа тарту хаттамасы; жәбірленушіден (куәдан) сұрау анықтамасы, сарапшының қорытындысы, соттылық туралы анықтама және мінездеме. Бұл жердегі анықтама сөз бе сөз толтырылуы міндетті емес, тек жәбірленуші мен куәнің қылмыс туралы мәліметті білу деңгейінде және өз пікірлері сипатында толтырылады.

Сотта зерттелетін дәлелдемелер шеңбері де шектеулі: анықтау өндірісі кезінде сотталушымен берілген мәліметтер жарияланып, жәбірленушіден жауап алынады. Мұнда үкімнің қаулысы құрастыру үшін сот кеңесі бөлмесіне кетер алдында тұлғаның кінәлілігіне қатысты қандай дәлелдемелер иеленеді? Фактілі тұрғыдан қарасақ, жалғыз ғана дәлелдеме бар, ол – жәбірленушінің жауабы. Процессуалдық күшіне сай жәбірленуші істің жүргізілуіне қызығушылық білдіретін тұлға (дәлелдемелер теориясына сай, жәбірленушінің жауабын бағалау кезінде бір жағынан оның қызығушылығын, екінші жағынан, оның берген жауабының шынайылығына әсер етуі мүмкін болатын жәбірленушінің қылмыстық іс құжаттарымен танысқанын ескеру қажет). Сотталушымен ал-

дын ала тергеу сатысында берілген жауапты жариялау бос формальды сипатқа ие болады, өйткені сотталушының қатысуынсыз істі сотта қараумен байланысты, бұл дәлелдемелерді зерттеу біржақты тәртіпте, яғни тек айыптау тарабымен ғана жүргізіледі.

Осы айтылғандарға байланысты келесідей қорытынды туындайды, яғни сот тергеуінің мұндай қысқартылған тәртібінде дәлелдемелерді зерттеудің жан-жақтылығы бір жақтылықпен алмастырылады, дәлелдемелерді толық зерттеудің орнына шектеулі зерттеу келеді.

Осыған байланысты, біз А.С. Нуралиевамен толық келісеміз, өйткені ол сот сатыларында қандай да бір қысқартуларға қарсы келе отырып, былай деп көрсетеді: «Сот тергеуінің қысқартылған тәртібін реттейтін ережелер қылмыстық процестің маңызды қағидаларына қайшы келеді. Олар: кінәсіздік презумпциясы, істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу қағидасы, сот талқылауының тікелей жүргізілу қағидасы.

Әділсоттылық қағидалары бір тұтас жүйені құрады. Олар өзінің мәні мен тағайындалуы бойынша біртұтас. Әр қағиданың өзіндік жеке мазмұны болса да, барлық қағидалар бір-бірімен өзара үздіксіз байланыста әрекет етеді. Әділсоттылықты жүзеге асыру барысында, тіпті, болмаса қағидаларының біреуінің талаптарын елемеуге не болмаса ескермеуге жол берілмейді» [35, с. 127].

1923 жылғы РСФСР ҚІЖК-нің 282-бабында бекітілген сот тергеуінің қысқартылған тәртібін зерттей отырып, Я.О. Мотовиловкер келесідей сұрақтарды қойды: «РСФСР ҚІЖК-нің 282-бабымен ұсынылған ереже бойынша соттың құқығы тәжірибеде қолданылмайтыны, ал осы ережемен бекітілген сот тергеуінің тәртібі қылмыстық процесс теориясында қолдау таппайтынын немен түсіндіруге болады? Неліктен, сот тергеуінің қысқартылған тәртібімен келіскеннің өзінде де, нәтижесінде сот тергеуі тек сотталушыдан ғана жауап алуына алып келетін сот процесінің қысқартылуы қарсылық білдіру мүмкіндігін тудырады?» – дей отырып, соңында сот тергеуін қысқарту туралы сұрақ бойынша келесідей қорытындыға келді: «Советтік қылмыстық процестің негізгі қағидаларының бірі – істің мән-жайының жан-жақты, толық зерттелу қағидасы. Қылмыстық істегі барлық дәлелдемелер сот оты-

рысында зерттелуге және тексерілуге ұшырайды. Сотталушының кінәлілігі не болмаса кінәлі еместігі туралы сұрақ, сотталушының соңғы сөзі тыңдалғаннан кейін соттың кеңесу бөлмесінде сотпен алқалы түрде шешіледі. Істің мән-жайын жан-жақты, толық зерттелу қағидасына сай тергеу органдары мен сот іске қолдағы бар барлық дәлелдемелерді тартуға міндетті. Егер басқа дәлелдемелер істен алынып және белгілі бір мән-жайларды түсіндіру мақсатында қосымша куәлар мен сарапшыларды шақырту іс үшін маңызды болатын болса, сотталушының қосымша куәлар мен сарапшыларды шақырту туралы, басқа дәлелдемелерді істен алып тастау туралы өтініштері қанағаттандырылуы тиісті. Сонымен қатар барлық жағдайда да сөз тергеуді қысқарту туралы емес, керісінше, оның кең көлемде толық және жан-жақты жүргізілуі туралы сөз болып отыр. Шындықты анықтау үшін іске қатысы бар артық дәлелдеме емес, керісінше оны іске тарту мүмкіндігі бола отырып, ондай дәлелдеменің істе болмауы қауіпті болып танылады. Нақты сол себепті процессуалдық теория, сот тәжірибесі және әрекет етуші заң сот тергеуін қысқарту сұрақтарына емес, керісінше оның толық және жан-жақты қамтамасыз етілуіне басты назар аударады» [74, с. 49-50].

Осы айтылғандардан еріксіз қорытынды шығады да, оны Р.Д. Аширов келесідей мәтінде ұсынады: «Қылмыстық процесте қысқартылған өндірісті қолдану кезінде қандай да бір әрекеттерді қысқарту жалпы тәртіптен сотқа дейінгі сатыларға қатысты қолданылуы және сот талқылауының сатыларында мұндай қысқартуларға жол берілмеуі тиіс. Мүмкіндігінше мұндай қысқартулардан бұдан кейінгі сатыларды да, соның ішінде кассациалық өндіріс сатысында да бас тарту қажет» [68, с. 72].

Қорытындысында, қысқартудың тиімді нысанын дұрыс анықтаған жағдайда жеделдетілген өндіріс институты қылмыстық процестің бастауларының негіздеріне қайшы келмейді, бұған қоса қысқарту, іс бойынша басты сот талқылауы сатысында өндірісті жеделдету, нақтырақ айтқанда, сот тергеуін қысқартуға мүлдем жол берілмейді деп айтуға болады. Іс бойынша өндірістің тез жүргізілуі іс үшін маңызы бар барлық мән-жайларды жан-жақты, толық, объективті зерттеуіне қарсы болмауы керек және болуы мүмкін емес.

Әдебиеттер

- 1 Уголовно-процессуальное законодательство СССР и союзных республик. Сборник (Основные законодательные акты) / Под ред. Д. С. Карева. – М.: Госюриздат, 1957. – 507 с.
- 2 Пашкевич П. Ф. Процессуальные формы уголовного судопроизводства нужно дифференцировать // Социалистическая законность. – № 9. – 1974.
- 3 Якуб М. Л. Порядок уголовного судопроизводства следует дифференцировать // Социалистическая законность. – № 1. – 1975.
- 4 Арсеньев В. Д. Упрощение неравнозначно упрощенчеству // Социалистическая законность. – № 3. – 1975.
- 5 Рахунов Р. Д. Дифференциация уголовно-процессуальной формы по делам о малозначительных преступлениях // Советская юстиция. – № 12. – 1975.
- 6 Аширов Р. Д. Институт ускоренного производства как средство повышения эффективности советского уголовного процесса // Вопросы эффективности советского уголовного процесса: Сборник статей. – Казань: "Изд-во Казанского университета", 1976. – 159 с.
- 7 Рустамов Х. Ц. Уголовный процесс. Формы. – М.: Закон и право. ЮНИТИ, 1998. – 304 с.
- 8 Берсугурова Л. Ш. О состоянии действующего уголовно-процессуального законодательства // Право и государство. – 1997. – № 4. – С. 13-1.
- 9 Ульянова Л. Т. Оценка доказательств судом первой инстанции. – М.: Госюриздат, 1959. – 168 с.
- 10 Бегалиев К., Шестаков А. Презумпция невиновности // Мысль. – № 8. – 1993. – С. 51-54.
- 11 Перлов И. Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1955. – 248 с.
- 12 Роль судебного следствия во всестороннем, полном, объективном исследовании доказательств по уголовному делу. Дисс. Нуралиевой А. С к. ю. н. – Алматы, 1999. – 141 с.
- 13 Мотовиловкер Я. О. Показания и объяснения обвиняемого как средство защиты в уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1956. – 180 с.

References

- 1 Criminal procedure legislation of the USSR and union republics. Collection (key legislation) / Ed. D. S. Kareva. - Moscow: Gosyurizdat, 1957. – 507 p.
- 2 Paszkiewicz P. F. Procedural forms of criminal procedure to differentiate // socialist system. – № 9. – 1974.
- 3 Jakub M. L. Criminal procedure should be differentiated // socialist system. – № 1. – 1975.
- 4 Arseniev V. D. Simplification does not amount simplification // socialist system. – № 3. – 1975.
- 5 Rahunov R. D. Differentiation of criminal procedural form in cases of minor crimes // Soviet justice. – № 12. – 1975.
- 6 Ashirov R. D. Institute of accelerated production as a means of increasing the efficiency of Soviet criminal procedure // Question of efficiency of Soviet criminal procedure: Collection of articles. - Kazan: "AcadKaZanUniversity", 1976. – 159 p.
- 7 Rustamov H. T. S. Criminal trial. Form. – M.: Law and Order. UNITI, 1998. – 304 p.
- 8 Bersugurova L. S. On the state of the current criminal procedural legislation for // Law and the State. 1997. – № 4. – С. 1. 13 p.
- 9 Ulyanov L. T. Evaluation of the evidence by the trial court. - Moscow: Gosyurizdat, 1959. – 168 p.
- 10 Begaliev K., Shestakov A. Presumption of Innocence // Thought. – № 8. – 1993. – S. 51-54.
- 11 Perlov I. D. Judicial investigation in the Soviet criminal trial. M. Gosyurizdat, 1955. – 248 p.
- 12 The role of the judicial investigation in a comprehensive, full and objective examination of the evidence in a criminal case. Diss. Nuralieva A. S Ph. D. – Almaty, 1999. – 141 p.
- 13 Motovilovker Y. O. Testimony and explanation of the accused as a means of protection in criminal proceedings. – M.: Gosyurizdat, 1956. – 180 p.